Бюджет маблағларидан фойдаланиш самарадорлигини баҳолаш мезонлари ва кўрсаткичлари

Утамбетов Бахрам Сатмуратович
Мустакил тадкикодчи
baxramutambetov303@gmail.com
DOI:https://doi.org/10.5281/zenodo.22904900

Аннотация: Ушбу мақолада бюджет маблағларидан фойдаланиш самарадорлигини аниқлаш ва баҳолашнинг назарий ҳамда амалий асослари ёритилган. Бюджет тизимида «3E» (Economy, Efficiency, Effectiveness) тамойиллари асосида самарадорлик мезонлари ва баҳолаш кўрсаткичлари тизими таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: бюджет маблағлари, самарадорлик, натижадорлик, давлат молиявий назорати, KPI, мезонлар, кўрсаткичлар.

Ўзбекистон Республикасида бюджет назорати Молия вазирлиги томонидан тартибга солинади. Бюджет ташкилотларининг фаолияти Ўзбекистон республикасининг "Бюджет Кодекси"га асосан амалга оширилади. Ушбу Кодекс Ўзбекистон Республикасининг бюджет тизими бюджетла рини шакллантириш, тузиш, кўриб чиқиш, қабул қилиш, тасдиқлаш, ижро этиш, давлат томонидан маблағ жалб қилиш ва бюджет тўғрисидаги қонун ҳужжатлари ижросини назорат қилиш соҳасидаги муносабатларни тартибга солади. Бюджет жараёни бюджетни режалаштиришга ва бюджет харажатларини батафсил бюджет таснифи ёрдамида тартибга солишга асослан ган. Бюджет жараёнини амалга ошириш мураккаб бўлганлиги сабабли бюджет маблағларидан фойдаланиш самарадорлигини назорат қилишни такомиллаштириш зарур. Шунинг учун Ўзбекистон Республикасида давлат бюджети ижросини назорат қилишнинг энг муҳим турларидан бири бўлган бюджет маблағларидан фойдаланиш самарадорлигини текшириш ва ташкилотнинг фаолиятини доимий равишда назорат қилиш учун бюджет ташкилотларида ички аудит хизмати жорий қилинди.

Давлат бюджети ресурсларидан оқилона фойдаланиш ва ижтимоий-иқтисодий ривожланиш мақсадларига эришишда бюджет харажатлари самарадорлигини баҳолаш муҳим аҳамият касб этади. Бюджет жараёнини натижага йўналтирилган режалаштириш (Performance-based Budgeting) тизимига ўтказиш ҳар бир ажратилган маблағнинг пировард натижасини ўлчашни талаб этади.

Бюджет маблағларидан фойдаланиш самарадорлиги ва натижадорлигини ошириш давлат молиявий назорати ҳамда давлат харидлари тизимининг устувор вазифаларидан биридир.

1. Бюджет самарадорлигини баҳолашнинг асосий мезонлари («3E» модели)

Халқаро амалиётга мувофиқ, бюджет маблағларидан фойдаланиш самарадорлиги учта асосий мезон асосида баҳоланади:

Тежамкорлик (Economy): Берилган сифат кўрсаткичларини сақлаб қолган ҳолда ресурс ва манбаларни минимал харажатлар билан жалб қилиш ва фойдаланиш.

Унумдорлик / Маҳсулдорлик (Efficiency): Чекланган ресурслар (кириш манбалари) ва олинган оралиқ натижалар (чиқиш кўрсаткичлари) ўртасидаги оптимал пропорцияга эришиш.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Натижадорлик (Effectiveness): Эришилган реал натижаларнинг олдинга қўйилган стратегик мақсад ва вазифаларга мувофиқлик даражаси.

2. Баҳолаш кўрсаткичлари тизими

Бюджет маблағларини сарфлаш жараёнини баҳолаш учун кўрсаткичлар 4 та асосий гуруҳга бўлинади:

Кўрсаткич гуруҳи	Мазмуни ва моҳияти	Мисоллар
1. Ресурс (Input) кўрсаткичлари	Лойиҳа ёки дастурга ажратилган жами молиявий, инсоний ва моддий ресурслар ҳажми.	Ажратилган бюджет маблағлари(сум) Жалб қилинган мутахассислар сони
2. Жараён / Фаолият (Process) кўрсаткичлари	Бюджет тадбирларининг ўз вақтида ва тартиб бўйича бажарилиши.	Тендер тартиб-оидалари муддати Маблағларнинг ўзлаштирилиш фоизи
3. Оралиқ натижа (Output) кўрсаткичлари	Бажарилган ишлар ва кўрсатилган хизматларнинг бевосита ҳажми ва миқдори.	Қуриб битказилган мактаблар сони Таъмирланган йўл километри (км)
4. Пировард натижа (Outcome) кўрсаткичлари	Аҳоли турмуш даражаси ёки соҳада эришилган ижтимоий-иқтисодий ўзгаришлар.	Касалланиш даражасининг камайиши (%) Қамров ва таълим сифатининг ошиши

3. Баҳолаш услубияти ва KPI тизими

Бюджет ташкилотлари ва давлат дастурларини баҳолашда қуйидаги аналитик усуллардан фойдаланилади:

Харажат-натижа таҳлили (Cost-Benefit Analysis): Молиявий харажатлар билан ундан олинадиган ижтимоий-иқтисодий нафни пул кўринишида қиёслаш.

KPI (Key Performance Indicators) тизими: Ҳар бир тармоқ ва ташкилот учун индивидуал мақсадли индикаторларни белгилаш ва уларнинг бажарилишини мониторинг қилиш.

Бюджет ижросининг оғиш таҳлили (Variance Analysis): Режалаштирилган харажатлар ва амалдаги ижро ўртасидаги тафовутларни аниқлаш ва сабабларини таҳлил қилиш.

Хулоса ва таклифлар

Бюджет маблағларидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш шунчаки молиявий назоратни кучайтириш эмас, балки **бошқарув философиясини ўзгартиришни** талаб этади. Бунинг учун:

1. **Программавий бюджетлаштиришга тўлиқ ўтиш:** Ҳар бир бюджет харажати аниқ мақсадли давлат дастури ва унинг пировард кўрсаткичи (Outcome) билан боғланиши зарур.
2. **Давлат аудитининг ролини ўзгартириш:** Молиявий назорат органлари фақатгина «ноқонуний сарфларни аниқлаш» (комплаенс аудит) билан чекланмай, **«Самарадорлик аудити» (Performance Audit)** улушини камида 50% га етказиши лозим.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

3. **Очиқлик ва жамоатчилик назорати:** Бюджет ижроси бўйича KPI кўрсаткичлари ва баҳолаш натижаларини жамоатчилик учун очиқ порталларда мунтазам эълон қилиш керак.

4. **Рағбатлантириш ва жавобгарлик:** Самарадорлик кўрсаткичларига эришган ва бюджет маблағларини тежаб, сифатли натижа кўрсатган ташкилотларга кейинги йил бюджет режалаштиришида молиявий мустақиллик бериш механизмини жорий этиш мақсадга мувофиқ.

Бюджет маблағларидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш учун қуйидаги тадбирларни амалга ошириш лозим:

1.Бюджет ташкилотларида **натижага йўналтирилган KPI кўрсаткичларини** тўлиқ жорий этиш.

2. Давлат харидларида шаффофликни ва рақобатни таъминлаш орқали тежамкорлик (Economy) даражасини ошириш.

3. Оралиқ кўрсаткичлардан (Output) кўра **пировард ижтимоий натижаларга (Outcome)** кўпроқ урғу бериш.

4. Давлат молиявий назорати органлари томонидан нафақат молиявий интизомни, балки **аудит ва самарадорлик текширувларини** кенгайтириш.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Маманазаров А.Б. Маҳаллий бюджетларни барқарорлаштиришда солиқларнинг ролини ошириш масалалари: и.ф.н. ... автореферат. – Т.: БМА. 2002. –22 б.
2. Ҳусаинов М. Маҳаллий бюджетни кластерли таҳлил этиш//Иқтисодиёт ва таълим журанли. – Т., 2011. - №6. – Б.117-119.
3. Khusniddin, E., & Mahammadsidik, A. (2022). Tourism Development for Baysun SPA in Uzbekistan as a New Destination. European Journal of Life Safety and Stability (2660 9630), 14, 96-100.
4. Maxamadumarovich, U. A., Obrenovic, B., & Amonboyev, M. (2012). Understanding the innovation concept. Journal on Innovation and Sustainability RISUS, 3(3), 19-26.
5. Mahamasiddiq, A. (2018). Establishing Stock Market Attractiveness and Investment Infrastructure in Uzbekistan through Effective Implementation of Corporate Governance Mechanisms. International Journal of Innovation and Economic Development, 4(1), 19-28.
6. Amonboev, M., & Khalilov, S. S. (2019). Main directions and prospects for the development of tourism industry. Economics and Innovative Technologies, 2019(3), 38.
7. Madrahimovich, R. N., & Mahammadsidik, A. (2016). Corporate Governance and Development: The Case of Uzbekistan. Journal of International Business Research and Marketing, 1(6), 31-36.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.